

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Rob Riemen

De eeuwige terugkeer van het fascisme

Atlas | 2010 | 64 pp. | € 9,95 | ISBN 9789045018560

Elitair dedain tegenover burgers

door *Tim Houwen*

De auteur is politicoloog en filosoof. Hij is verbonden aan de afdeling Praktische filosofie van de Radboud Universiteit Nijmegen en bereidt een proefschrift voor over populisme.

Enkele maanden geleden was er veel commotie over een publicatie van Rob Riemen, *De eeuwige terugkeer van het fascisme*. Volgens Riemen, directeur van het Nexus Instituut, is het populisme van Geert Wilders vergelijkbaar met de begindagen van het fascisme in de jaren dertig. Voor velen riep Riemens stelling onprettige associaties op met de Tweede Wereldoorlog. Zo verschenen op internet foto's van Riemen afgebeeld naast foto's van Himmler. En intellectuelen uit met name de conservatieve hoek hadden moeite met de associatie van Wilders met het fascisme. Zo schreef Frits Bolkestein in *de Volkskrant* dat Riemen zich moet schamen zoveel onzin de wereld in te sturen. Hij zou het fascisme bagatelliseren door het in verband te brengen met Wilders en zijn PVV.

Afwijzende reacties op Riemens stelling kwamen er ook van onder anderen Arend Jan Boekestijn – de pvv heeft geen knokploegen en doet niet aan geweldsverheerlijking – en Afshin Ellian – Riemen is een publiciteitsbeluste geest.

Voor Riemen niet meer dan een bevestiging van een taboe: 'Zo kunnen we nu constateren dat wat evident een opleving van het fascisme in onze samenleving is, toch niet zo genoemd mag worden' (p. 38). Volgens Riemen moeten we het beestje bij de naam noemen. Alleen op die manier kunnen we begrijpen wat er gebeurt en hebben we een kans het gevaar te keren, zo vertelde hij in verschillende interviews. Dit roept echter een aantal vragen op. Wie is eigenlijk die 'wij' waarnaar Riemen verwijst? Voor wie is dit politieke essay geschreven? En vooral: is Riemens stelling uiteindelijk overtuigend?

De strekking van zijn betoog is eenvoudig samen te vatten. Net als in de jaren dertig van de vorige eeuw is er sprake van een diepe beschavingscrisis in onze maatschappij. Riemen baseert zijn boodschap op een bonte

verzameling onheilspellende citaten van denkers, zoals Nietzsche, De Tocqueville, Thomas Mann, Camus, Goethe, Adorno, Scheler en Ortega y Gasset. Het verval van geestelijke waarden (nihilisme), zo meent Riemen, heeft een massamaatschappij voortgebracht waar mensen zich puur laten leiden door haar lusten. De ‘massamens’ die in deze maatschappij leeft, is een makkelijke prooi voor volksmenners die met geen ander motief dan macht ressentiment exploiteren, zondebokken aanwijzen en haat verspreiden. Deze politisering van de geestesgesteldheid van de rancuneuze massamens was volgens Riemen kenmerkend voor het fascisme: fascistten zijn volksmenners zonder enig idee die het uitsluitend om de macht te doen is (p. 37). Riemen constateert vervolgens een parallel tussen de opkomst van fascisme in het interbellum en de toenemende politieke steun van Wilders en zijn PVV. Zoals de beschavingscrisis in het interbellum het fascisme de ruimte bood zich te ontwikkelen, zo bevinden we ons nu in een soortgelijke crisis: het platte materialisme, de ‘kitcherige’ en ‘oppervlakkige’ samenleving vormen de voedingsbodem voor het ‘eigen volk eerst’, het ressentiment, de vreemdelingenhaat en de wrok die het populisme weet te exploiteren.

Dat het fascisme in de jaren dertig in sommige landen kon doorbreken wijt Riemen aan de maatschappelijke elites – politieke partijen, intellectuelen, universiteiten, de zakenwereld, de massamedia – die het absolute karakter van waarheid en waarden als goedheid, schoonheid, vriendschap, rechtvaardigheid, compassie en wijsheid zijn gaan relativeren. De ‘zelfoverschatting, lafheid en verraad’ van de maatschappelijke elites die het fascisme destijds vrij baan

boden, laten het ook nu weer afweten, terwijl zij het als hun taak zouden moeten zien de ‘absolute waarheid’ en ‘geestelijke waarden’ te rehabiliteren en het merendeel van de bevolking te verheffen.

* * *

Riemens diagnose is om een aantal zaken uiterst problematisch. In de eerste plaats is zijn lezing van het fascisme weinig overtuigend. Riemen interpreteert het fascisme louter als gemobiliseerde rancune en blinde machtswil. Hij ontzegt het fascisme ieder idealisme, maar deze stelling lijkt

*Riemen interpreteert
het fascisme louter als
gemobiliseerde rancune en
blinde machtswil*

moelijk vol te houden als we bijvoorbeeld *De doctrine van het fascisme* uit 1932 erop naslaan, geschreven door Mussolini en de Italiaanse filosoof Gentile. De staatscultus, de plannen voor een nieuwe fascistische mens en de imperiale dromen die men in deze doctrine kan lezen, kunnen moeilijk herleid worden tot enkel rancune en machtswil. Het fascisme was niet alleen een antibeweging (tegen parlementaire democratie en andere politieke ideologieën), maar had ook een positief utopisch ideaal: een synthese van alle maatschappelijke groepen in een corporatieve staat. Dit ideaal verwijst wel degelijk naar ‘geestelijke’ waarden, hoe verwerpelijk je de invulling ervan vervolgens ook vinden mag.

Dat Riemens vergelijking tekortschiet, betekent overigens niet dat een vergelijking tussen fascisme en populisme zinloos wordt.

Er zijn genoeg overeenkomsten te vinden. In beide gevallen claimt een politiek leider een directe en onbemiddelde relatie met het volk te bezitten. Het volk wordt geponeerd als een homogene en deugdzame entiteit tegenover corrupte politici die slechts hun eigenbelang vertegenwoordigen. Het grote verschil is dat de populist ondanks de generalisaties die hij maakt over het volk en de politieke elite geen tegenstander is van parlementaire democratie.

Ik wil wat uitvoeriger bij het mijns inziens meest problematisch punt van Riemens betoog stilstaan. Zijn cultuurkritische diagnose doet namelijk niet veel onder voor de populist tegen wie hij zich keert. De overeenkomst tussen Riemen en de populist is niet zozeer gelegen in de inhoud van de kritiek – beide staan immers lijnrecht tegenover elkaar –, maar wel in de stijl van argumenteren, bijvoorbeeld in hun beeldschets van onze in cultuurcrisis verkerende samenleving. Zoals Riemen een teloorgang van de Europese beschaving constateert door het verkwanselen van de ‘joods-christelijk en humanistische traditie’ (p. 43), zo waarschuwt Wilders voor de ondergang van het Avondland als gevolg van een toekomstige ‘islamitische machtsovername’. Terwijl Riemen spreekt over geestelijke leegte waarin het fascisme weer groot kan worden, verpakt Wilders zijn apocalyptische boodschap door te verwijzen naar de waarschuwende woorden die Winston Churchill uitsprak aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog: ‘Overall in Europa gaan de lichten uit’, zo sprak Wilders onlangs voor de rechtbank. Zowel Wilders als Riemen claimt de juiste erfgenaam te zijn van de joods-christelijke en humanistische traditie en meent die te kunnen mobiliseren in de strijd tegen de

ander.

Beide vallen bovendien terug op algemene sjablonen. Bij Wilders zijn dat ‘de linkse kerk’, ‘de multiculti’s’, ‘het gewone volk’, bij Riemen zijn dat ‘de maatschappelijke elites’, ‘de massamensen’, ‘de gewone mensen’. Zoals Wilders ‘Den Haag’ omschrijft als een kaasstolp bestaande uit zakkenvullers die elkaar voortdurend baantjes toebedelen en ‘de gewone man’ in de kou laten staan, zo creëert ook Riemen een tegenstelling tussen ‘maatschappelijke elites’ en ‘de gewone mensen’. De morele kwalificaties (lafheid, verraad, slachtofferschap) waarmee Riemen oordeelt over de verschillende groepen in de samenleving deelt hij ook met de populist. ‘De mensen’ worden in Riemens betoog opgevoerd als een homogene groep (‘massamensen’), wiens identiteit gereduceerd kan worden tot die van ‘klant, stemmer, kijker of geldslaaf’ (p. 54). Zij vormen in onze samenleving het slachtoffer van ‘nihilistische intellectuelen’, die beweren dat het humanisme heeft afgedaan. ‘De mensen’ zijn bovendien in de steek gelaten door ‘het onderwijs, de kunsten en de humanoria’ die de massa’s moreel zou moeten vormen. Om het beeld rond te krijgen wordt de ‘zakenelite’ alsook ‘de linkse en rechtse politieke elite’ erbij gehaald. De zakenelite heeft de mensen vergiftigd met het idee dat geld verdienen het allerbelangrijkste is en ‘de politieke elite’ drijft op fantasieloos pragmatisme.

Tegenover ‘de gewone mensen’, die volgens Riemen blijkbaar niet zelf in staat zijn tot weldenkendheid en een vrij en verantwoordelijk leven, staat een zekere romantisering van de culturele elite, die weet wat de geestelijke waarden zijn: zij moet de massa’s opnieuw gaan vormen. Riemens generaliseren gaan echter voorbij aan de veelzijdig-

maar de vrijheid hebben om, onafhankelijk van de wil van het electoraat, te oordelen en te handelen. Hier zijn goede redenen voor te verzinnen. Politieke vertegenwoordigers dienen namelijk vaak complexe politieke problemen op te lossen. Zij vertegenwoordigen bovendien niet alleen de kiezer die op hem of haar stemt, maar het volk als geheel. Het dienen van het algemeen belang veronderstelt echter specifieke kwaliteiten van de politicus die de facto niet aan iedereen, maar slechts aan een geselecteerd groepje mensen toekomt. Deze aristocratische dimensie staat echter op gespannen voet met het democratische gelijkheidsideaal en vormt bovendien een permanente bedreiging voor de representatieve democratie. De onafhankelijkheid van politieke elites kan er immers toe leiden dat hun oordeel of handelen te ver af komt te staan van de noden en wensen van het electoraat.

Populisme stelt deze kwetsbaarheid van de representatieve democratie aan de orde, zij het met een misleidend vertoog over identiteit tussen regeerders en geregeerden. Vanwege de veronderstelde homogeniteit van het volk begrijpt het populisme de relatie tussen de machthebbers en het volk namelijk als een onmiddellijke representatie. Het volk heeft

één wil die rechtstreeks wordt gekend door de populistische leider. De populistische representatie staat haaks op het pluralistische karakter van het volk dat nooit met één stem spreekt. Hoewel de populistische claim 'de ware stem des volks' te representeren problematisch is, vervult het populisme ook een positieve rol. De populistische kritiek brengt de zojuist beschreven problematiek onder de aandacht en voorkomt daarmee het ontstaan van een regentenklasse.

Riemen heeft enkel oog voor de negatieve zijde van het populisme en ziet niet in dat de populistische kritiek functioneel kan zijn en de democratie gezond houdt. Populisme lijkt mij niet zozeer een symptoom te zijn van een culturele crisis zoals Riemen ons wil doen geloven, maar is veeleer een reactie op een verstoord evenwicht tussen politieke elites en het electoraat. De ogenschijnlijke opkomst van populistische partijen hangt niet toevallig samen met de overgang van een verzuilde samenleving, waarin massapartijen een bepaald segment van de bevolking vertegenwoordigden, naar een samenleving waarin die zuilen langzaam afbrokkelen, de macht van de massamedia toeneemt en er dus een nieuw evenwicht tot stand moet worden gebracht tussen het electoraat en politieke elites.